

Magyar népi írások

1942-ben a budapesti tudományegyetem és a Franklin Társulat jelentősnek ígérkező új sorozatot indított el a jászladányi paraszti énekköltőnek és nagy hírű búcsúsvezérnek, *Orosz Istvánnak* (1838—1922) önéletrajzával, amely *Egy magyar szeptember* címmel *Bálint Sándor* gondozásában és bevezető tanulmányával jelent meg. A sorozat címe az volt, amit mostani ismertetésem fölé írtam: *Magyar népi írások*. Sajnos, folytatása nem lett, a sorozat első kötetével hamvába holt.

Ám a fölszabadulás után sorozat nélkül is egyre-másra jelentek meg hasonló jellegű írások folyóiratokban és önálló kiadványokban egyaránt, s a múlt homályából egyre több népi írástudónak arcéle vált világossá az olvasóközönség előtt. Néme-lyik a munkásmozgalom szűkebb közvéleménye előtt már korábban is ismeretes volt, mint a két csongrádi asszonyé, *Túri Istvánné Cseh Viktóriáé* és *Keskeny Józsefné Kovács Veroné*, hiszen az ő önéletrajzaik igénytelen újságmellékletként, még a kartonborítót is nélkülöző füzetkében, a *Népszava* jóvoltából már megjelentek nyomtatásban. Mégis úgy kellett őket — *Darvas József* régi ismertetésének nyomravezetése alapján — újból fölfedeznünk, és ismételten, immár sokkal szélesebb nyilvánossághoz juttatnunk. Ebben a Somogyi-könyvtárnak és a *Tiszatáj*nak kezdeményező szerep jutott; csakúgy, mint az első néprajzi számában (1971/7) megjelent paraszti önéletrajások (*Gyovai Pál*, *Veszélka Andrásné Gémes Eszter*, *Budai Sándor*, *Papp Imre*) közzétételével. Ugyancsak a *Tiszatáj* (1973/8) közölt részletet a szegedi kótarat megalapozó *Kováts István* építőmester önéletrajzából is, amelynek megjelentetését évtizedek óta szorgalmazzuk, s amelyre most, úgy hírlík, remény is van. A versegi íróasszonynak, *Marton Pálnénak* már több könyve jelent meg.

Időközben a népköltészet-tudomány is vizsgálóra vette a néphagyomány írásos — kézirat, sőt ponyvafüzetekben terjesztett — ágát, s amiként már *Orosz István* is a *Borbély Mihályok*, *Fedics Mihályok*, *Pandúr Péterek* mutatis mutandis társaként mutatkozott be; a folklór más területén, de a nagy mesemondó egyéniségekhez hasonló tehetségű hagyományozóként, egyben megújítóként, ugyanúgy a *Takáts Lajostól* közelebbről megvizsgált népi verselők, hírversírók (*Ethnographia*, 1951/1) is a hagyomány és újítás, az egyéniség és közösség dialektikus összefüggésének tanulságait mutatták meg.

Most a *Gondolat* Kiadó megértése folytán egy húszíves gyűjteményt lapozgathatunk, amely középkoriasan hosszú címével (arra is példaként, hogy a népi őrizi a régít) a paraszti önéletrajások belső értelmét, az indíttatás elvét is rögzíti: „Emléklül hagyom az unokáknak, dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer...” A tavaly elhunyt *Berényi Andrásné* írta ezt, s a kötet bábái közül valaki jó érzékkel tette könyvcímül.

A kötet tíz önéletrajzot tartalmaz. Nem írnám, hogy *paraszti* önéletrajzot, ezúttal szívesebben használnom a kevésbé körülhatároló *népi* jelzőt. Hiszen ugyan íróik valamennyien falusiak (vagy mezővárosiak, de jobbadán ott is tanyaiak, mint a szentesi *Kanfi Horváth István*) és paraszti származékok. Ám életük során legtöbbször valamiképpen kilépett a parasztéletről: az egyik kubikos volt, a másik községi rendőr, sőt a harmadik könyvelővé emelkedett. Két asszony szerepel a gyűjteményben: a már említett tarnabodi *Berényi Andrásné* kívül a naiv festőként is világhírűvé lett galgamácsai *Vankó Imréné Dudás Juli*. A legidősebb a mindszei *Gyovai Pál* (1885), a legfiatalabb a Zemplén megyei Nyíri községben élő *Horváth János* (1920). Többnyire a szegénység legmélyéről, a zsellér- és cselédsorból indultak el, és mindnek az élete — ahogy *Török Sándor* híres regényének címe mondotta — „kész regény”. A századfordulón születetteknek legnagyobb élménye az első világháború, de néhánynak a másodikból is kijutott. Van közöttük tudatosan politikázó kommunista, mint a hegyaljai Fónyi községben tevékenykedő *Kristóf György*, sőt olyan is, aki az Újvilágból a munkásmozgalom tapasztalataival fölvértelve tért

haza, mint a híres döbröközi hírversíró, *Nagy Kovács István*. Ha a kötet megjelenése óta nem történt változás, akkor a szerzők közül még hatan élnek: *Gyovai Pál*, *Kanfi Horváth István*, a visontai *Balla János*, az egyházaskozári *Laczkó István*, *Horváth János* és *Dudás Juli*.

Legtöbben néprajzi kutatók biztatására vetették papírra emlékeiket. (Hadd legyenek elfoglalt: a Mindszenti *Gyovai Pált* elsőként 1965-ben *Tóth Emma* tanárnő, a helyi honismereti szakkör vezetője buzdította; ez a változat jelent meg a *Tiszatáj*-ban. Az a *Tóth Emma*, aki még mint fiatal tanítónő 1931-ben engem Mindszenten a betűvetésre tanított.) A néprajzi genezis persze meg is látszik az írásokon, hiszen az önéletrajz sokak írásában csak keret, amely közrefogja az egyéni emlékeik tükrében megörökített néphagyományokat, többnyire az élet három nagy eseménye: a születés, házasság és halál szokásait. Stendhallal vallom: *csak a részletekben van eredetiség*, ezért sajnálom, hogy némelyik nem eléggé tüzetes, aprólékos, így a helyi jellegzetességek olykor elsikkadnak.

A két megyéinkbeli íráson kívül engem főként a moldvai csángó *Laczkó István* és a sokoldalú, istenáldotta művész, *Dudás Juli* önéletráisa fogott meg legjobban. *Az ő színes rajzai egyébként is külön értékei a szép kötetnek.*

Csak sajnálni lehet, hogy a sajtó alá rendezés, a szerkesztés nem állott hivatása magaslatán. *Manga János* utószava semmitmondó; ahelyett, hogy fölhasználta volna az alkalmat a népi írástudó egyéniségek vizsgálatának ismertetésére, a néprajz e kérdésben elért eddigi eredményeinek adatszzerű és elvi tanulságokkal is járó közkinccsé tételére, csupa általánosságokban mozog. Egyetlen előzményként a székely *Péter Andrást* emlegeti, idézi, holott a *Márki Sándortól* már száz éve fölfedezett *Czudar Mihálytól* kezdve rendre tárgyalhatta volna, legalább *Takáts Lajos* nyomán, a népi verselő egyéniségeket. Egyáltalán: nem méltányos, hogy *Takáts Lajos* nevét le sem írják, még *Nagy Kovács István* kapcsán sem, holott *Takáts* tanulmánya éppen vele és a *Nagy Kovács* írásában szerepelő másik hírköltővel, a szakcsi *Tóth Pál Józseffel* foglalkozott. A kötet egy-egy írójáról szóló úgynevezett életrajzi jegyzetek is sokban csak az önéletrájak kivonatai, megisméltései; ezeket szívesebben láttam volna mindig a megfelelő írás előtt, és kevesebb szóval érdemibb, főként az önéletrájak kiegészítő mondandóval. A jegyzetek sem mindig elégitenek ki. A 22. lapon *Ortutay Gyulát* emlegeti *Gyovai Pál*; a *Tiszatáj*-beli változatban *Ortutay Istvánt*, *Ortutay Gyula* apját. A szerkesztő *Küllös Imola* egy házban dolgozik *Ortutayval*, igazán tisztázhatta volna vele, valóban az ő édesapjáról van-e itt szó; szerintem nem, mert *Ortutay Istvánnak* sohasem volt majorja, sőt ő nem volt tiszt sem a háborúban. Itt a kortársi emlékezés törvénytörő korlátait kell fölismernünk. *Menázi* az adott helyen (42. lap) nem étkezés, élelmezés, hanem konkrétan: élelem. A *brandli* nem gyújtózinór lehet, hanem gyutacs (60). A lakodalmi ebéd étrendjén aligha *csiga* szerepelt (67), inkább csigatészta (vö. 288); ezt persze meg kellett volna magyarázni. Az *ósi* (nem pedig *óssi!*) ember nem „szent hírében álló ember” (119), hanem messze földön híres *javasember* volt; *Vajkai Aurél* jóvoltából, aki róla nagy tanulmányt írt (*Ethnographia*, 1938. 346.), ismerjük nevét is: *Megyesi Józsefnek* hívták. Ezt a jegyzetnek el kellett volna mondania. Nem mentség, hogy nagyközönségnek szánt, népszerű kiadványról van szó; az alkalmat, hogy tudományosan is értékes művet adjunk közre, nem szalaszthatjuk el, s a két célt kitűnően össze lehet egyeztetni. Ugyanazon lapon hol *Hejcén*, hol *Hejécen* szerepel (222); ha nem sajtóhiba, akkor az utóbbit ki kellett volna javítani a község helyes nevére, *Hejcére*.

A szöveggondozás sem kielégítő. *Gyovai Pál* három változatú írásának össze-ötözése például szerencsétlenül sikerült. Az eleje irodalmi nyelven íródott, azután a 17. lapon hirtelen nyelvjárársira vált, legalább oly sikertelenül, mint szegény *Móricz Zsigmond* a *Rózsa Sándorban*. Csakhogy *Móricz* író volt, de e szöveg gondozója tudós. Aligha hihetem, hogy *Gyovai Pál* nem tudja az *ö-zést*, föl kell tehát tennem, hogy a másolások, szövegbe nyúlások során rontották el a korábbi helyes alakokat felemás és képtelen formákra (*mögveztünk*, *megtötték*, *löhett*, *leszők*, *előget*, *kenyörük*, *szerzőtt*, *rendölve*, *megérkeztők* s hasonlók).

Másutt is elkelt volna némi szöveggondozás. A 41. lapon például nem *anyaközvetítésről*, hanem anyakönyvvezetésről volna szó; a 47. lapon nyilván nem *ma már ember*, hanem „magyar ember” értendő; a 261. lapon pedig öten-hatan nem *összevergődtek*, hanem verődtek.

Kár ezekért a szeplőkért, kár az elszalasztott lehetőségért, hogy az élményt adó írások körítése nem a folklorisztika legjobb színvonalán tolmácsolja a népi írástudó egyéniségekről való ismereteinket.

P. L.

Requiem és útravaló

KÓSA LÁSZLÓ—SZEMERKÉNYI ÁGNES: APÁRÓL FIÚRA

Lenyűgöző, gazdagító olvasmány Kósa László és Szemerkenyi Ágnes könyve, az *Apáról fiúra*. Alcímében néprajzi kalauznak nevezik művüket, s kalauz valóban — mégpedig olyan tájakon át, melyeket világméretű és kis magyar kanyarok mind időben, mind térben elfednek szemünk elől, nem is szólva a népművészet lassú, általános múzeumba vonulásáról. Kósaék könyve — bár a Móra a kiadója — nemcsak gyermekek hasznára válhat, hiszen az egyetemes látás néprajzi hiátusát általánosabb értelemben, életkortól függetlenül is sikerrel betölti.

A magyarázatok logikája, a bennük megmutatkozó fogalom- és szókincsbővítő szándék, az egész könyv szerkezetének épülése egyfele emel. Abba a szellemi régióba, melyben — szakszerűen ismerve múltunk — tisztábban látni a fölgyűrűző jelen dolgait, könnyebb önismeretünk meglelt egyik — néprajzi — útján magunk-megőrizve továbbhaladnunk. S könnyebb lesz gyermekeinknek is. Mert ahogy nyelvünk megőrizte színes fordulatait, melyeket mai viszonyainkból már meg nem magyarázhatunk, úgy őrizzük magunkban elveszett és elvesző népi ünnepeink emlékezetét, jó hangulatát, öltözködésünk színeit. Szinte rájuk ismerünk Kósa és Szemerkenyi magyarázatait olvasván: újraépül bennünk létezésünk tudattalan része, tudatunk megkopott és elfeledett hányada, amely azonban a leginkább a miénk.

A szülőföld képe a bölcsőtől elindulva a szoba, a ház, az udvar, az utca és a település „táguló körében” tárul elénk — s benne a hagyományok rendjében élő nép —; így csecsemőkorunktól fogva újra szívünkhöz édesedik a haza, fölelevenednek a kedves fogalmak, szavak, s a néprajzkutató nem kevés olyan tárggyal, szókéssal lep meg, amelyre nem „emlékezünk”. A gyermekünknek tán az egész könyv egzotikus fölfedezés lesz, hiszen bár garmadát már sosem lát, de nyelvi absztrakcióban — s az egykori konkrét tartalmi rendben — tovább él a szó benne. Majd ebből a „kalauzból” tudja meg, mit is jelentenek valójában olyan, számára-számunkra már konkrétságukat veszített pusztá kifejezések, mint például *kiteszik a szűrét, zörgetik már a fakanalat otthon, guba gubához, suba subához, vagy felkötni a pendelyt*, s találja magát egy fokkal honosabban a Duna mentén, mint azelőtt. Néprajzi szótár lehetősége rejlik ebben a könyvben, ebben az óriási, ám világosan elrendezett anyagghalmazban. A könyv egyetlen fölroható hibája is ezzel függ össze, nevezetesen, hogy megfosztja olvasóit a lexikonszerű használattól, a szavak vissza-keresésének a lehetőségétől. Hiszen nemzedékek érkezésével egyre kevesebben tudják majd, hogy a *szuszék* ládaféleség, „a mai szekrény elődje”, hogy a *vetett ágyat* sosem bontják meg: gyönyörű párnák rakása; hogy a *számadó* a pásztorok feje, s a *bojtárok* a segédei, s hogy az *odor* a csűr rekesze, melybe a szekérről a szénát lehányják. Esetleg terem a szerzőkben kedv, s kiadó is akad rá, hogy — mint az Apáról fiúnak párja — megszülessék egy szótár is.